

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نشور اخلاق پژوهش

بیاری از خدایان و معتقد به این که عالم محض خداست و همواره ناظر بر اعمال انسان و به منظور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظر به اهمیت

جایگاه دانشگاه در اعتلای فرهنگ و تمدن بشری، مادانجویان و اعضاء هیات علمی واحد های دانشگاه آزاد اسلامی متعهد می گردیم اصول زیر را در انجام

فعالیت های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخطی نکنیم:

۱- اصل برانست: التزام به برانست جویی از هر گونه رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به مثابه های غیر علمی می آلائند.

۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از هر گونه جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.

۳- اصل ترویج: تعهد به رواج دانش و اشاعه نتایج تحقیقات و انتقال آن به بهکاران علمی و دانشجویان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.

۴- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم ها و حرمت ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب تقد و خودداری از هر گونه حرمت شکنی.

۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهیدگان (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.

۶- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان ها و کشورهای دیگر و نهاد های مرتبط با تحقیق.

۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از هر گونه پنهان سازی حقیقت.

۸- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه بهکاران پژوهش.

۹- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده هنر و معماری / گروه نمایش

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش :

ادبیات نمایشی

عنوان :

تاثیر جامعه شناسی و مردم شناسی بر ادبیات نمایشی ایران: نگاهی به آثار نمایشی اکبر رادی

استاد راهنما :

دکتر سهیلا نجم

استاد مشاور :

دکتر لطیفه سلامت باویل

پژوهشگر :

اندیشه صاحب اختیاری

تابستان ۱۳۹۲

باسپاس فراوان از اساتید محترم

سرکار خانم دکتر سهیلا نجم

سرکار خانم دکتر لطیفه سلامت

جناب آقای دکتر امیر کاووس بالازاده

تعهدنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب اندیشه صاحب اختیاری دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره

دانشجوی ۸۹۱۲۵۱۹۰۱ در رشته ادبیات نمایشی که در تاریخ ۹۲/۰۲/۲۴

از پایان نامه خود تحت عنوان: ن: تاثیر جامعه شناسی و مردم شناسی بر ادبیات نمایشی ایران؛

نگاهی به آثار نمایشی اکبر رادی ع: نمایشنامه ای براساس فرهنگ مردمی ایران

دفاع نمودم.

بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی هم سطح، پایین تر یا بالاتر در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدارک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: اندیشه صاحب اختیاری

تاریخ و امضا

بسمه تعالی

در تاریخ: ۹۲/۰۲/۲۴

دانشجوی کارشناسی ارشد اندیشه صاحب اختیاری از پایان نامه خود دفاع نموده و

با نمره به حروف و با درجه مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
فصل اول کلیات طرح	
۵	۱-۱ بیان مساله تحقیق.....
۶	۲-۱ اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن.....
۶	۳-۱ هدفهای تحقیق.....
۶	۴-۱ سوالات یا فرضیه های تحقیق (بیان روابط بین متغیرهای مورد مطالعه).....
۶	۵-۱ چهارچوب نظری تحقیق.....
۶	۶-۱ روش تحقیق.....
۷	۷-۱ پیشینه پژوهش.....
۷	۸-۱ روش گرد آوری اطلاعات.....
۷	۹-۱ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....
۷	۱۰-۱ منابع پژوهش.....
۸	۱۱-۱ واژه‌های کلیدی.....
فصل دوم ادبیات نمایی در ایران	
۱۰	۱-۲ ادبیات نمایی در ایران.....
فصل سوم تاثیر جامعه شناسی و مردم شناسی بر ادبیات نمایی ایران تا دهه چهل خورشیدی	
۳۱	مقدمه.....
۳۴	۱-۳ - میرزا فتحعلی آخوندزاده.....

۳۶	۲-۳ - میرزا آقا تبریزی.....
۳۹	۳-۳ - مؤید الممالک فکری ارشاد.....
۴۴	۴-۳ - کمال الوزاره محمودی.....
۴۶	۵-۳ - حسن مقدم.....
۴۸	۶-۳ - گریگور یقیکیان.....
۴۹	۷-۳ - ذبیح بهروز.....
۵۱	۸-۳ - سیدعلی نصر.....
۵۲	۹-۳ - علی نصیریان.....
۵۸	۱۰-۳ - غلامحسین ساعدی.....
۶۳	۱۱-۳ - اسماعیل خلع.....
۶۷	۱۲-۳ - بهرام بیضایی.....

فصل چهارم نگاهی به آثار نمایشی اکبر رادی

۷۶	مقدمه.....
۸۲	۱-۴ - صیادان.....
۸۵	۲-۴ - مرگ در پاییز.....
۸۹	۳-۴ - لبخند با شکوه آقای گیل.....
۹۲	۴-۴ - ارثیه ایرانی.....
۹۶	۵-۴ - از پشت شیشه ها.....
۱۰۰	۶-۴ - هاملت با سالاد فصل.....

فصل پنجم جمع بندی و نتیجه گیری

۱۰۵..... جمع بندی و نتیجه گیری

۱۰۹..... تبیین اهداف پژوهش

۱۱۱..... فهرست منابع

۱۱۲..... کار عملی

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۱۰.....	شکل ۱-۲.....
۱۱.....	شکل ۲-۲.....
۱۲.....	شکل ۳-۲.....
۱۴.....	شکل ۴-۲.....
۱۶.....	شکل ۵-۲.....
۱۷.....	شکل ۶-۲.....
۲۲.....	شکل ۷-۲.....
۳۳.....	شکل ۱-۳.....
۹۲.....	شکل ۱-۴.....
۹۹.....	شکل ۲-۴.....
۱۰۲.....	شکل ۳-۴.....

مقدمه

هنر نمایش به معنای عام آن و در برگیرنده اعمال بصری انسان برای بازسازی رویدادها، به قصد سرگرمی یا کسب نیرو و اجرای آیین های خاص بشری، سابقه ای به وسعت زندگی انسان دارد. اما پیشرفت انسان و نیاز او به قصه سرایی و شنیدن احوال پیشینیان در قالب روایات و اساطیر، سبب آن گشت تا دست به سرایش اشعار و خلق داستان ها بزند و این تجربیات را از زبان راوی ها و نقال ها به گوش مردم عامه کوچه و بازار و شاهان و امیران دربار و نسل های آینده اش برساند. در ایران باستان نیز روایت و راوی از جایگاه خاصی برخوردار بوده اند و زمینه ای برای شکل گیری نمایش های تقلید و تعزیه در دوره های صفوی و قاجار گشته اند. نمایش های سنتی ایران بر پایه تقلید نامه ها و تعزیه نامه ها ولی به صورت بداهه اجرا می شده اند. نمایشنامه به شکل کلاسیک آن، از دوره قاجار و در زمان انقلاب مشروطه و بیشتر به قصد بیان خواسته های سیاسی و اجتماعی قشر روشنفکر و تحصیل کرده، به ایران راه یافته است. اولین نمایشنامه های ایرانی، حتی گاهی فاقد امکانات اجرایی بوده و تنها به عنوان قالبی نوشتاری به حساب می آمده اند. با پیشرفت های صنعتی ایران، قشر تحصیل کرده کشور با مسائل فرهنگی غرب نیز آشنایی پیدا کرد و با آموختن شیوه های نمایشنامه نویسی، سعی کرد تا با الهام گرفتن از وقایع زندگی ایرانی، دست به خلق آثار نمایشی بزند تا از این طریق هم به بیان مشکلات و معضلات جامعه پردازد و مخاطب را با نمایش و نمایشنامه پیوند دهد، هم راهکارها و رهنمودهایی برای پیشرفت فرهنگی جامعه ارائه کند.

افرادی مثل حسن مقدم ، ذبیح بهروز و بعد از آن ها سید علی نصر ، علی نصیریان ، غلامحسین ساعدی، بهرام بیضایی و ... تلاش های فراوانی در این زمینه به عمل آوردند.

نتیجه تلاش تمام نمایشنامه نویسان ایرانی، آنکه بسیاری از مهم ترین وقایع و حوادث جامعه ایران نظیر انقلاب مشروطه ، کودتای ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲ ، مسائل سیاسی دهه چهل و پنجاه ایران و پیشرفت های صنعتی کشور در این دوره و تعویض چهره سنتی ایران به جامعه ای مدرن و همچون کشور های پیشرفته ، همه و همه در آثار نمایشی ایرانی تبلور یافته و در آثار نمایشنامه نویسان مختلف به اشکال گوناگون بیان گشته اند.

نمایشنامه های ایرانی در کنار نشان دادن روند تغییر جامعه از سنتی به مدرن و متجدد ، آینه ای تمام نما از فرهنگ و آداب و سنن مردم عامی با تمام ویژگی های اخلاقی ، زبانی ، گویش ها ، اصطلاحات ، مثل ها ، اسطوره ها و آیین هایشان بوده اند.

این سنت های فرهنگ عامه ایران ، که از نمایش های سنتی به نمایشنامه ها و نمایش های جدید راه یافته اند، باعث می شوند تا هنر نمایشنامه نویسی ، معرفی نامه ای برای فرهنگ ایرانی در دنیا باشد و همچنین از این طریق به مردم جامعه نزدیک شده و پیوندی تاثیرگذار ، آموزنده و روشنگرانه با مخاطب عام برقرار کند.

در این پژوهش سعی شده است این موارد با مثال های روشنی از نمایشنامه های ایرانی و حضور عوامل اجتماعی و فرهنگی در آنها ، نشان داده شود و در پایان نیز به آثار نمایشی یکی از اجتماعی نویس ترین نمایشنامه نویسان ایرانی یعنی «اکبر رادی» پرداخته شده و از توجه وی به مسائل زندگی روزمره مردم نواحی و شهرهای گوناگون ایران و نیز حضور وقایع سیاسی و نوع برخورد حکومت پهلوی با روشنفکران و سیاسیون ایران در دهه های چهل و پنجاه شمسی و پرداختن وی به موضوعات و تم های جهانشمول انسانی همانند فقر ، مرگ ، زندگی ، امید به آینده و شکاف میان نسل های سنتی و متجدد در آثار او سخن گفته ایم و برای نمونه چند اثر نمایشی او را به صورت جزئی تر مورد بررسی قرار داده ایم.

امید آنکه این مسائل بتواند جایگاه اجتماعی هنر نمایشنامه نویسی در کشورمان را روشن تر ساخته و توجه مخاطبان را به آگاهی بخشی فرهنگی و اجتماعی این آثار جلب نماید.

فصل اول

کلیات طرح

۱-۱ بیان مساله تحقیق

حوادث و جریانات اجتماعی سیاسی هر جامعه ، از مهمترین عوامل تأثیر گذار بر شکل گیری هنرهای آن جامعه بوده و در این آثار هنری نمود می یابند. در جامعه ایران نیز جریانات سیاسی از انقلابات و کودتاها و شورشها گرفته تا پیشرفت های اجتماعی صنعتی و تعویض چهره ی سنتی و فتودالی جامعه با کشوری متجدد و صنعتی، همه و همه در آثار نمایشی رخ نموده و همچون آینه ای در برابر مخاطبان قرار گرفته تا کژئی های جامعه را بنمایاند ، مخاطب را آگاه سازد و زمینه ساز تغییر روند مسائل اجتماعی و به ثمر رسیدن اندیشه های روشنگرانه ی هنرمندان و نویسندگان گردد.

فرهنگ عامه مردم نیز ، عاملی تاثیرگذار در آثار ادبی و هنری هر کشوری می باشد. در کشور ما نیز شرایط زیستی، آداب و رسوم، زبان و گویش ، مسائل اقتصادی و مذهبی و بسیاری از نمودهای فرهنگ مردمی در آثار ادبی و هنری تجلی یافته است. از جمله در آثار نمایشی اکبر رادی ، که ارتباطی دو سویه و تنگاتنگ با فرهنگ ساکنان خطه ی شمالی ایران دارد. به عنوان مثال ظواهر زندگی بومیان استان گیلان از جمله معماری خانه های شمالی ، همچون وجود سرسرای طبقه فوقانی که با پلکانی به اتاق نشیمن اصلی راه می یابد ، فرهنگ روشنفکرانه ی اخلاقی مردم شمال که در برخوردهای اجتماعی و در قالب دیالوگها نمود می یابد ، فرهنگ ارباب و رعیتی و زمین داری روستاهای شمالی، صید و شیلات و فرهنگ صیادی که در میان ساکنان دارای جایگاهی خاص می باشد ، حتی هوای مرطوب و مه آلود شمال که فضایی متفاوت به حال و هوای اثر می بخشد و ... همه و همه در آثار این نویسنده تجلی می یابند. مسئله ی اصلی این تحقیق نیز بررسی همین تاثیرات فرهنگ و زندگی مردم در شکل گیری نمایشنامه های او می باشد.

۲-۱ اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن

بی شک توجه به فرهنگ مردمی و مشکلات و معضلاتی که مردم جامعه با آن دست به گریبانند و خلق آثاری که با پرداختن به دلمشغولی های مردم ، بتواند ضمن جلب توجه مخاطب دست به فرهنگ سازی و روشنگری بزند ، باعث می شود تا نمایشنامه ها از جنبه ی لوکس و تشریفاتی و صرفا سرگرم کننده ، خارج شده و به ابزار فرهنگی کارآمدی بدل گردند.

۳-۱ هدفهای تحقیق

هدف پژوهش حاضر، بررسی تاثیر فرهنگ مردمی و جریانات اجتماعی دوره های مختلف تاریخی - اجتماعی در آثار نمایشی و بررسی نکته به نکته این عوامل در تعدادی از نمایشنامه های ایرانی ، با نگاهی به برخی آثار اکبر رادی می باشد.

۴-۱ سوالات یا فرضیه های تحقیق (بیان روابط بین متغیرهای مورد مطالعه)

- ۱- تاثیر جریانات اجتماعی بر ادبیات نمایشی (گرایشات سیاسی - اجتماعی و فرهنگی)
- ۲- تاثیر مسائل بومی و زیستی در آثار نمایشی (موقعیت جغرافیایی و پیامدهای آن در اثر)
- ۳- تاثیر مسائل اقتصادی و طبقاتی (فرهنگ ارباب و رعیتی یا کارگر و کار فرمایی)

۵-۱ چهارچوب نظری تحقیق

تحلیلی - تشریحی

۶-۱ روش تحقیق

کتابخانه ای

۷-۱ پیشینه پژوهش

آثاری در زمینه تئاتر اجتماعی ایران و نیز آثاری در حیطه شناخت نمایشنامه های رادی:

- نجم، سهیلا. هنر نقالی در ایران. ۱۳۹۰. تهران: موسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران
- طالبی، فرامرز. شناختنامه اکبررادی. ۱۳۸۲. تهران: قطره

۸-۱ روش گرد آوری اطلاعات

فیش برداری و بررسی منابع مکتوب

۹-۱ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

بر اساس اطلاعات جامعه شناسی و مردم شناسی و بازنگری آثار نویسنده بر این پایه

۱۰-۱ منابع پژوهش

- نجم، سهیلا. هنر نقالی در ایران. ۱۳۹۰. تهران: موسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران
- آریان پور، امیرحسین. جامعه شناسی هنر. ۱۳۸۰. تهران: گستره
- آزند، یعقوب. نمایشنامه نویسی در ایران. ۱۳۷۳. تهران: نی
- بیضایی، بهرام. نمایش در ایران. ۱۳۸۳. تهران: روشنگران و مطالعات زنان
- خلج، منصور. نمایشنامه نویسان ایران: از آخوندزاده تا بیضایی. ۱۳۸۱. تهران: اختران
- رادی، اکبر. روی صحنه آبی. ج ۱. ۱۳۹۰. تهران: قطره
- رادی، اکبر. روی صحنه آبی. ج ۲. ۱۳۸۶. تهران: قطره
- طالبی، فرامرز. شناختنامه اکبررادی. ۱۳۸۲. تهران: قطره

کوهستانی نژاد، مسعود. گزیده اسناد نمایش در ایران. دفتر اول. ۱۳۸۱. تهران: سازمان اسناد ملی ایران
میرانصاری، علی / ضیایی، سید مهرداد. گزیده اسناد نمایش در ایران. دفتر دوم. ۱۳۸۱. تهران: سازمان
اسناد ملی ایران

۱-۱۱ واژه‌های کلیدی

ادبیات نمایشی ایران ، نمایشنامه نویسی ، جامعه شناسی ، مردم شناسی ، اکبر رادی

فصل دوم

ادبیات نمایشی در ایران

۱-۲ ادبیات نمایشی در ایران

سابقه نمایش ایرانی، باز می‌گردد به اجرای آیین‌ها و نیایشها و نقل صحنه‌های رزم و شکار توسط نیاکان آریایی ما که نخستین نشانه‌های منقوش آن بر سفالینه‌های هزاره‌های پیش از میلاد مسیح در مناطق باستانی ایران (مرزهای ایران قدیم) کشف شده است.

رؤسا و جنگجویان قبایل اولیه برای نشان دادن صحنه‌های نبرد با دشمن و حیوانات درنده، در میان اعضای قبیله خود به بازسازی نمایشی این حوادث می‌پرداختند و از این روش هم برای سرگرم سازی افراد قبیله و ایجاد روحیه شجاعت و جنگاوری در میان آنها سود می‌جستند و هم راهکارهایی برای غلبه هر چه ماهرانه‌تر بر نیروهای سرکش طبیعت می‌یافتند.

شکل ۱-۲

«وقتی بشر اولیه کوشید ترسناک بودن و قدرت دشمن یا شکار را به نمایش در بیاورد، وقتی یک تنه دام افکندن، پنهان شدن و کمین کردن و درگیری طولانی‌اش با جانور یا دشمن را با مبالغه در رفتار و بیرون آوردن صداهایی از خود تعریف کرد و به دلیل نداشتن کلمات کافی، عمل آنها را مبالغه بخشید، نقلی همراه با اجرا اتفاق می‌افتاد.» (نجم ۱۳۹۰: ۲۷-۲۸)